

50. Швайба Н.И. Борьба запорожцев за свои земли периода Новой Сечи в работах Н.Д. Полонской-Василенко // Запорожская старина. – Вып. 4. – Киев; Запорожье, 2007.
51. Эварницкий Д.И. Сборник материалов для истории запорожских казаков. – СПб., 1888. – Т. I.
52. Ястребов В. Архив крепости Святой Елизаветы // ЗООИД. – 1889. – Т. 15.

Summary

The author explores the relations between Zaporizhzhyan and Novoslobidske Cossackhood. He concludes that these relations were quite ambiguous and were characterized by constant struggle for land estates and also by trade and common conflicts. But while executing military services those conflicts and misunderstanding gave place to mutual aid and cooperation.

О. С. Панкєєв

КОЗАЦЬКИЙ ФАКТОР У ДІЯЛЬНОСТІ ГУБЕРНСЬКОГО ТА ПОВІТОВОГО ЧИНОВНИЦТВА ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХVІІІ СТОЛІТТЯ

Друга половина ХVІІІ століття в історії Південної України відзначилася рядом подій, які мали доленосний характер та вплинули на подальший історичний розвиток регіону. Саме у цей період Південна Україна була остаточно інкорпорована до політичного тіла Російської імперії. Зруйнування традиційного багатовікового устрою регіону, цілеспрямоване знищення автономії та насадження загальноімперської уніфікованої системи управління – основні ознаки другої половини ХVІІІ століття.

Початок інтенсивного наступу на автономію Південної України ознаменувався приходом до влади Катерини ІІ у 1762 році, яка у таємній інструкції генерал-прокуророві Сенату князеві В'яземському проголосила, що "Малоросія, Ліфляндія і Фінляндія є провінції, які правляться дарованими їм привілеями; порушити їх відразу було б дуже незручно, але не можна ж і вважати ці провінції за чужі й поводитися з ними як з чужими землями, це була б явна дурниця. Ці провінції так само, як і Смоленщину, треба легкими способами привести до того, щоб вони обрусіли й перестали дивитись, як вовки в лісі" – так поступово розпочалася політика інкорпорування та уніфікації національних окраїн Російської імперії, яка зачепила й Південну Україну.

Впровадження губернського устрою на півдні України мало свої особливості. Прикордонна територія та наявність козацького населення у регіоні наклало свій відбиток на процес становлення загальноімперського адміністративно-територіального устрою і на діяльність губернського та повітового чиновництва.

Питання козацького фактору у діяльності губернського та повітового чиновництва Південної України піднято у ряді наукових розвідок. Зокрема, Я. Новицьким розглянуто питання поступового переходу від мілітаризованого до цивільного управління регіоном та ролі козацького фактора у ньому [1]. Досліджуючи історію м. Олександрівська, дослідник також детально описав умови служби чиновництва як до зруйнування Запорозької Січі, так і після. Стосунки губернської адміністрації першої Новоросійської губернії з козацьким населенням сусідніх Запорозьких Вольностей розглянуто Н. Полонською-Василенко [2; 3]. Питання про соціально-економічне управління регіоном після скасування Запорозької Січі піднято О. Дружиніною у монументальному дослідженні "Северное Причерноморье в 1775-1800 гг." [4]. З сучасних досліджень слід відзначити студії А. Бойко [5; 6], Л. Маленко [7], І. Савченко [8; 9], Н. Суревої [10] та багатьох інших.

Впровадження губернського устрою на півдні України розпочалося з 1764 року. Тоді було утворено першу Новоросійську губернію. Перше адміністративне формування Російської імперії Південної України ХVІІІ століття носило напіввійськовий характер, що на думку багатьох дослідників, зокрема Н. Полонської-Василенко, було викликано її прикордонним положенням та постійної боротьбою із запорожцями [2, с.19]. Козаки негативно віднеслися до реформування Новоросійської губернії. Особливе обурення викликало у козацтва перетворення козацьких полків на пікінерні, що стало результатом масових втеч населення до Запорозької Січі.

Козаки не раз зверталися з депутаціями про повернення земель Новоросійської губернії до власності Запорозької Січі. У той час почастишали сутички козацтва з місцевим чиновництвом Новоросійської губернії. Козаки руйнували новоросійські волості, а людей забирали із собою [2, с.27]. Проте початок російсько-турецької війни примусив уряд на деякий час зменшити тиск на козацтво. Але вже на 1770 рік козацтво зазнало нових утисків, які були викликані початком

будівництва Дніпровської лінії. Козацтво не упускаючи жодної можливості намагалось саботувати будь-які прояви імперської влади, яка мало того, що була чужа їм за характером, а й впроваджувала політику нищення їхнього традиційного, заснованого на багатовікових традиціях життя.

Новою віхою у стосунках козацтва та місцевих урядників був 1775 рік. Закінчення російсько-турецької війни 1768-1774 років увінчалось підписанням Кучук-Кайнарджийського договору, за умовами якого Російська імперія значно прирощувала свої території. Новоприєднані землі були розділені між утвореною Азовською та Новоросійською губерніями [11, с.55-56].

Відтепер єдиним деструктивним елементом, який не відповідав загальноімперській системі, залишалась Запорозька Січ. Після приєднання нових земель Січ опинилась оточена з усіх сторін територіями, що відтепер підлягали владі Росії, яка не збиралась й надалі терпіти подальше існування Січі, потреба у якій на той момент вже зникла – козацтво втратило свій статус прикордонного охоронця і тепер лише заважало реалізації планів влади щодо регіону. Тому на початку літа 1775 року Запорозька Січ була зруйнована, а у відносинах імперського чиновництва та козацтва розпочалась нова віха.

У перші місяці по зруйнуванню Січі до управління Південною Україною залучалась лояльно налаштована до російської влади запорозька старшина, яка назначалась П. Норовим наглядачами до запорозьких зимівників [8, с.120]. А у той час поступово йшло укладання штатів нових губернських установ [12, с.12-14]. Перших адміністративних змін зазнали запорозькі паланки, які відтепер мали називатися повітами [13, с.3]. У новостворені повіти до козацьких селищ призначалися командири з російських офіцерів.

Запорозьке населення вимушене було тісно контактувати ще з однією групою чиновництва – земськими комісарами [13, с.3-6]. Впровадження інституту земських комісарів відіграло важливу роль у долі населення колишніх Запорозьких Вольностей. Вже на кінець 1775 року до повітів було назначено земських комісарів.

Діяльність земських комісарів гарно ілюструють детальні інструкції, які були надані їм при призначенні на посади [14, с.185-190]. Відповідно до інструкцій на командирів покладалась наступні завдання. У першу чергу, це здійснення контролю за місцевим населенням. Уряд побоювався виникнення антиурядових настроїв у мешканців колишніх Запорозьких Вольностей. Командири повинні були доносити керівництву губернії про будь-які заворушення або навіть про підозри щодо виникнення таких. Командирам наказувалось залучатися прихильністю мешканців до російської влади. Окрім контролю, на командирів покладалась ряд адміністративних та судових функцій і здійснення податкового збору.

У земських комісарів інколи виникали непорозуміння з колишньою запорозькою старшиною, яка була залучена до управління ще П. Норовим [13, с.5]. Непорозуміння скоріш за все виникали на ґрунті небажання передавати свої повноваження російській адміністрації та залишатися осторонь управління регіоном.

Окремо слід наголосити на долі запорозької старшини в управлінні регіоном. По зруйнуванню Запорозької Січі запорозька старшина стала активно домагатися зрівняння у правах з російським дворянством. Російська влада пішла на зустріч старшині. Починаючи з 1775 року спостерігаємо поступове зрівняння чинів запорозької старшини з військовими чинами Російської імперії та початок роздачі земель [15, с.783-790], що автоматично надавало їм дворянство. Після уведення на півдні України “Установлень щодо управління губерніями” у 1784 році, нобілітована козацька старшина долучилась до активного управління регіоном шляхом виборного чиновництва через дворянські збори [10, с.211-217]. Зокрема пости предводителів дворянських зібрань та засідателями обіймали Сидір Білий, Опанас Ковпак, Мартин Височин та інші [10, с.215].

Катастрофічна нехватка чиновництва цивільного відомства відповідного рівня вирішувалась шляхом залучення військових чинів, які активно роздавались у той час Г. Потьомкіним, у тому числі й лояльно налаштованій козацькій старшині [16, арк.410]. Г. Потьомкін користуючись віце-, а потім й президентством у Військовій колегії мав змогу більш-менш вільно роздавати військові чини. Таким чином, головному очільнику регіону вдалося заповнити місця в губернських та повітових установах.

Менш заможні вихідці з козацького стану були вимушені йти на державну службу з причини ризику зубожіння. Служба в повітових та губернських установах давала їм кошти на життя та шанси вислужитися та отримати чин. В основному вони йшли в канцелярські службовці.

Підбиваючи підсумки огляду, слід зазначити, що друга половина XVIII століття в історії Південної України ознаменувалась активною політикою урядових кіл по відношенню до колишніх мешканців Запорозьких Вольностей. У перші роки по зруйнуванню Запорозької Січі козацтво опинилося під пильним контролем місцевого губернського та повітового чиновництва. З іншої

сторони йшов процес залучення колишньої запорозької старшини до управління регіоном шляхом зрівняння їх у чинах з військовими чинами Російської імперії.

Джерела та література

1. Новицкий Я.П. История г. Александровска (Екатеринославской губернии) в связи с историей возникновения крепостей Днепровской линии (1770-1806 гг.). – Екатеринослав, 1905.
2. Полонська-Василенко Н.Д. Заселення Південної України в середині XVIII століття (1734-1775) // Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. – Мюнхен, 1965. – Т. 1.
3. Полонська-Василенко Н.Д. До історії першої Неросійської губернії // Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. – Мюнхен, 1965. – Т. 1.
4. Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775-1800 гг. – М., 1959.
5. Бойко А.В. Запорозький зимівник останньої чверті XVIII століття. – Запоріжжя, 1995.
6. Бойко А.В. Запровадження общинного устрою на Півдні України // Південна Україна XVIII-XIX століття. Записки науково-дослідної лабораторії Південної України ЗДУ. – Вип. 1. – Запоріжжя, 1996.
7. Маленко Л.М. Козацький фактор в адміністративній політиці уряду на півдні України першої половини XIX століття // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. VIII. – Запоріжжя, 1999.
8. Савченко І. Обов'язки командирів в Азовській Губернії (1775-1776 рр.) // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 1999. – Т. 5.
9. Савченко І. Козацький фактор у адміністративній політиці російського уряду у 70-80-х роках XVIII століття // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2001. – Т. 6.
10. Сурева Н. Перетворення запорозької старшини на російське дворянство в останній чверті XVIII століття // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2001. – Т. 6.
11. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. Собрание Первое. – СПб., 1830. – Т. XX.
12. Богуміл А. К истории управления Новороссии князем Г.А. Потемкиным. Ордера 1775 и 1776 года. – Екатеринослав, 1905. – Вып. 2.
13. Шиян Р. Діяльність Земських комісарів на території колишніх Запорозьких Вольностей у перші роки після ліквідації запорозького устрою // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 1999 р. – Вип. VI.
14. Козирев В.К. Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX століття). – Запоріжжя, 1999.
15. Багалій Д. Наследники Запорожских земель // Киевская Старина. – 1885. – № 4.
16. Російський державний архів давніх актів. – Ф. 16. – Оп. 1. – Спр. 797. – Ч. 6: "Бумаги к князю Г.О. Потемкину по Новороссийской губернии за 1764 г."

Summary

The author brings up the question of Southern Ukrainian officials' attitude towards the cossacks. He proves that in the first years after the liquidation of Zaporizka Sich the Cossackhood found itself under strict control of local provincial and district officials. From the other side, the process of involving former Zaporizhzhyan starshyna to administrative activities by equalizing it in ranks with Russian military officials had started.

Т. А. Якубова

ВОЕННЫЕ КАМПАНИИ 1736–1737 ГГ. РУССКО–ТУРЕЦКОЙ ВОЙНЫ И УЧАСТИЕ В НИХ УКРАИНСКОГО КАЗАЧЕСТВА

Малоисследованным вопросом в украинской и российской историографиях остается вопрос участие в Кинбурнской и Очаковской военных операциях русско-турецкой войны 1735-1739 гг. военных формирований украинского казачества. Уникальные материалы Института рукописей Национальной библиотеки Украины имени В.И. Вернадского, архивные документы исторического архива в г. Киеве в значительной степени демонстрируют степень подготовки русской армии к военным кампаниям 1736-1737 гг. Привлечение военного потенциала с Украины фельдмаршалом Б.Х. Минихом свидетельствует о продуманности военной организации кампаний 1736-1737 гг. Опыт казацкого военного искусства, который украинское казачество веками накапливало в степях Северного Причерноморья в значительной мере сыграл позитивную роль в наступательной тактике Б.Х. Миниха.

В начале XVIII столетия Россия начинает новый этап борьбы за выход к Черному морю. Европейские страны начинают с опаской относиться к возрастающей военной мощи России. Так же они намереваются влиять на внешнюю политику России. Особенно эти намерения проявляет Австрия и Франция. Ситуации способствовало то обстоятельство, что при русском дворе было